

لباس زنان در دوره ی قاجار

پوشش زنان قاجاری در طی دوران قاجار بسیار متحول شد. در ابتدای سلطنت قاجار پوشش زنان ادامه ی پوشش رایج زنان دوران پیش از خود بود و چندان تفاوتی با پوشش مردان نداشت. لباس زنان به دو بخش اندرونی و بیرونی تقسیم می شد.

لباس اندرونی:

لباس زنان در اندرونی دربار شامل یک قبا یا جبه ی بلند و فراخ بود که آستینی بلند و چسبان و بالا تنه ای تا کمر چسبان داشت و دامن لباس از ناحیه ی کمر گشاد می شد. زنان نیز مانند مردان شال کمر یا کمری بر روی این لباس که غالباً از پارچه نفیس تهیه می شد و می بستند. البته پیراهن زنان بر خلاف لباس مردان که یقه ی آن از پهلوی گردن باز می شد، یقه ای داشت که جلوی سینه ی پیراهن بود و گاه یک چاک و گاهی دو چاک داشت. زیر آن قبا، شلواری گشاد و پرچین پوشیده می شد و ساغری زیبا به عنوان پای پوش در آن دوران مرسوم بود. البته زنان درباری لباس های خویش را به جواهرات نفیسی نیز می آراستند.

با نگاهی کلی تر البسه زنان دوران قاجار عبارت بود از دامنی پرچین با کمری لیفه ای که بلندی قد آن تابع زمانه و البته سن پوشنده بود، دامن دختران جوان نسبتاً کوتاه بود و تا حوالی زانو می رسید. خانم های میان سال و کهن سال دامن بلندتری می پوشیدند. البته به دلیل تغییر سلیقه در میان زنان درباری پوشیدن نوعی دامن به نام شلیته در دربار رایج شد. این لباس در واقع دامنی کوتاه و بسیار پرچین و چتری شکل بود که از پارچه های مختلفی تهیه می شد و لبه ی پائین آن با نوارهای تزئینی قیطان و پولک دوزی تزئین می شد. شلیته را بر اساس فصل و مد، گاهی بر روی شلوار، جوراب شلواری و ساق سفید رنگ یا بدون جوراب و شلوار و با پای برهنه می پوشیدند. یکی از مدهای رایج زنان درباری پوشیدن جوراب های سفید رنگ دست باف کوتاهی است که تا نیمه ی ساق پا را می پوشاند و معمولاً همراه با کفش فرنگی و با شلیته پوشیده می شد.

لباس زنان در دوره ی قاجار

روی دامن بالا پوشی نسبتاً کوتاه با چاک هایی در طرفین پوشیده می شد که این بالا پوش نیز بر حسب مدل و قدی که داشت به نام های گوناگون چون قبا، آرخالق، یل، شاپکین و ... شناخته می شد. غالباً دور تا دور یقه و چاک های پهلوهایی لباس، با نوارهای رنگی از پارچه هایی با جنس متفاوت و حتی با یراق و قیطان دوزی های زیبا تزئین می شد. جنس پارچه ی این بالاپوش ها متناسب با فصل و طبقه ی اجتماعی و کاربردی که داشت متفاوت بود و از ماهوت و پشم گرفته تا مخمل و ترمه و ابریشم و البته چیت و چلوار دوخته می شد. عموماً از روی جنس همین بالاپوش ها می شد تمول فرد پوشنده را حدس زد. آرخالق های درباری غالباً از ترمه های سلطنتی یا مخمل نفیس تهیه می شد که بر روی آن تزئیناتی نقش بسته بود. خانم ها زیر بالاپوش ها پیراهنی سبک تر و راحت تر مرسوم به قمیص می پوشیدند. قمیص گاهی از پارچه ی حریر یا اطلسی دوخته می شد و جلوی آن یک یا دو چاک داشت. غالباً پیرامون این چاک ها نیز تزئین می شد. پیراهن های هلالی شکل داشت و یقه ها اصولاً دارای چاک بود تا بتوان آن را از سر رد کرد و پوشید. خانم ها شلوار یا تنبانی بسیار پرچین یا تنبانی بسیار پرچین و گشاد بر پای خود می کردند که گشادی کمر و دم پای آن به صورت لیفه ای با بندینک یا نوار جمع می شد و این شلوار زیر پیراهن یا دامن پوشیده می شد. چنانچه قد دامن کوتاه و شلوار یا تنبان نمایان بود، دور لبه و پاچه ی شلوار نیز تزئین می شد. گل دوزی، مروارید دوزی، سرمه و پولک دوزی از تزئینات رایج لباس زنان در دوره ی قاجار است.

لباس بیرونی زنان قاجار:

به طور کلی لباس بیرونی زنان در دوران قاجار شامل **چادری** آبی رنگ یا سیاه رنگ بود که تمام تن را در بر می گرفت، همین طور **روبنده ای** که در واقع حدود یک متر پارچه ی سفید از جنس کتان سبک یا قمیص و اغلب سفید رنگ بود و بالای آن سوراخ و در قسمت چشم به صورت مشبک با ابریشم دوخته شده بود. این روبنده با دو بندینک باریک از کنار آن یا قزن قفلی در پشت سر محکم بسته می شد. بالا بردن نقاب در انظار عمومی نوعی گستاخی به حساب می آمد که زنان به خاطر گرما یا نشان دادن اعتراض آن را کنار می زدند. بعدها در اواخر دوره ی قاجار استفاده از روبنده منسوخ شد و جای آن را **پیچه** گرفت، در ابتدای امر این پوشش چندان متداول نبود و تنها برخی از زنان

لباس زنان در دوره ی قاجار

جوان و متجدد از آن استفاده می کردند و افراد سنتی تر هنوز روبنده را ترجیح می دادند. پیچه در واقع نقابی به شکل مربع- مستطیلی و بافته شده از یال اسب سیاه بود که بر روی پیشانی قرار می گرفت. برخلاف روبنده که روی چادر قرار می گرفت، پیچه زیر چادر و به دور سر بسته می شد.

چارقد پوشش سر زنان قاجاری بود که برشی سه گوش یا مربع شکل داشت، پارچه از قطر به شکل دو لاتا می شد و به صورت مثلثی روی سر قرار می گرفت، در زیر چانه نیز با سنجاقی گاه از طلا یا جواهر بسته می شد. جنس پارچه ی چارقد و رنگ آن بسته به مناسبت ها متفاوت بود ولی رنگ غالبشان سفید بود، چارقدهایی به این شکل از دوران ناصری رواج یافت و جای کلاهکی (مرسوم به عرقچین) که اغلب مزین به جقه ی جواهر بود را گرفت.

نوع خاصی از چارقد مرسوم به آفتابگردانی نیز در بین زنان دربار مرسوم بود که ظاهراً آن را با آدابی مخصوص با نشاسته قالب می گرفتند و درست در آوردن آن مهارت لازم داشت و کار هر کسی نبود. نوعی چارقد لچکی کوچک تر شبیه به روسری نیز در این دوران مرسوم بود که در زیر گلو با سنجاق بسته می شد.

این شکل از پوشش سر (جدا از واقعه ی کشف حجاب زنان در دوران پهلوی و سلطنت رضا شاه) با تغییراتی تا همین امروز هم در میان بانوان رایج است.

یکی دیگر از پوشاک بیرونی زنان **چاقچور، چاخشوریا دولاغ** بود که در دوران قاجار رواج داشت. این لباس شبیه شلوار کفه دار (کفه ی آن به شکل جورابی بود که به پارچه ی شلوار متصل می شد) گشادی بود که به همراه شلیته یا تنبان پوشیده می شد. گاهی دو لنگه ی چاقچور به هم متصل بود و شبیه شلوار کف دار پفی و گشادی به نظر می رسید و گاهی دو لنگه از هم جدا و شبیه جوراب های گشاد بود. لبه ی بالایی چاقچور با بند باریکی به شکل کیسه ای (لیفه ای) جمع و محکم بسته می شد. علت گشادی این لباس به خاطر کاربرد آن بود که زنان بتوانند شلیته یا تنبان را به راحتی داخل آن جای دهند، یعنی در قسمت کف پا تنگ می شد و پاچه های شلوار جمع شده داخل آن جای می گرفت و برای این که گرد و خاک به پا ننشیند مناسب بود. چاقچور به رنگ های

لباس زنان در دوره ی قاجار

متفاوتی از جمله قرمز، آبی و خاکستری معمول بود و رنگ مشکی، رنگ مجلسی آن محسوب می شد.

بالاپوش های زنان در دوره ی قاجار:

زنان در دوره ی قاجار از بالاپوشهای متفاوتی استفاده می کردند که بسته به فصول سال و موقعیت اجتماعی افراد جنس و تزئینات آن ها تغییر می کرد. از جمله مهم ترین این بالا پوش ها می توان به آرخالق/آرخالق، نیم تنه یا یل، سرداری، گلیجه/گلجه، شاپکین، قبا/ ردا اشاره کرد. این بالاپوش ها اغلب بدون یقه (یقه مسطح و خطی) و غالباً جلو باز بودند که از دو طرح مختلف پارچه برای رو و آستر آن استفاده می شد.

آرخالق/ آرخالق لباس رایج دوران قاجاریه بود که زن و مرد و فقیر و غنی آن را بر تن داشتند. اما بر حسب پارچه و تزئینات و اندازه، انواع آن از هم متمایز بود.

مرغوب ترین نوع این لباس آرخالق ترمه ی کشمیری با گلابتون و زری دوزی یا اطلسی پنبه دوزی شده بود و ارزان ترین و معمولی ترین آن آرخالق چیت یا چلوار. از روی جنس آرخالق ها بود که میزان تمول فرد یا خانواده اش معلوم می شد.

آرخالق بالاپوشی جلو باز بود که گاهی با بندینک یا دکمه بسته می شد. این لباس غالباً قدی کوتاه داشت. اصولاً برای آماده کردن آرخالق از دو نوع پارچه استفاده می شد: پارچه رویی که پارچه ی اصلی بود، پارچه ی استفاده شده در قسمت رویی آرخالق برای ثروتمندان از ترمه یا مخمل تهیه می شد و درون آن یک لایه آستری که معمولاً از پارچه های گل دار و منقوش بود به کار می رفت.

آرخالق ها در اصل بدون برگردان یقه بوده اند و یقه به شکل مسطح و خطی دوخته می شده است اما در عین حال تنوع بسیار جالبی در طرح و برش این نوع یقه وجود داشت، به طوری که از برش ساده به شکل یک خط مورب از کنار گردن تا انتهای آن تا دیگر اشکال هندسی پیچیده تر از انواع یقه این لباس بود است، در نتیجه یقه گاهی دو طرف لباس روی هم قرار می گیرد و گاهی جدا و با فاصله. یکی از اجزای جالب و شاخص آرخالق، آستین است، آستین هایی با اشکال متفاوت که انواع مختلف آرخالق را

لباس زنان در دوره ی قاجار

به وجود می آورد. از جمله ی این آستین ها می توان به آستین شمشیری (راسته) آستین سنبوسه (آستینی با زائده ی سه گوش و مثلی در انتهای آن)، آستین زنگوله (گشادی بیشتر از آرنج تا مچ که شبیه زنگواه به نظر می رسد) و... اشاره نمود. آستین غالباً با درزی باز در ناحیه ی زیر بغل آخالق دوخته می شد. نوع آستین بسته به نوع پیراهنی که در زیر آخالق پوشیده می شد انتخاب می گشت، مثلاً اگر آستین پیراهن زیری تزئیناتی چون یراق دوزی و قیطان دوزی و داشت آستین کوتاه مناسب آن بود و اگر قرار بود تزئیناتی بر روی آستین آخالق باشد قد آن بلند در نظر گرفته می شد اما به طور معمول آن چه مشخصه ی آستین های قجری است، آستینی بلند با سنبوسه ای است که مچ دست را می پوشاند و روی دست قرار می گیرد تا به زیبایی دستان حنا بسته ی زنان بیفزاید. اندازه ی سنبوسه یا لچکی متنوع بود به طوری که گاهی زائیده ای بسیار کوچک بود و گاه آن چنان بلند دوخته می شد که طول سنبوسه تا آرنج می رسید، به آن مدل آخالق با سنبوسه ی بزرگ چکین می گفتند.

نیم تنه یا یل کت های کوتاه و نیم تنه ای بود که بر روی قمیص پوشیده و چاک هایی با زائیده خاص منحنی شکل در طرفین داشت که گرداگرد آن نیز تزئین می شد. فرم خاص برش های صاف حلقه آستین، الگوی اصیل ایرانی را نشان می دهد. اما حلقه های آستین منحنی و اندامی به شکلی که امروزه در لباس ها می بینیم، مد فرنگی است و برآمده از الگوی خیاطان فرنگی که بعدتر به دربار ایران رسید.

گلیجه یا گُلجه از دیگر بالاپوش های دوران قاجار است. قد این لباس در ابتدای دوران قاجار نسبتاً بلند بود، اما به تدریج قد دامن آن کوتاه تر شد. این لباس بدون یقه، جلو باز و گاه با دکمه بسته می شد. گلیجه های سلطنتی عمدتاً از پارچه های ترمه و مخمل تهیه می شدند و بر روی آن ها تزئینات زیبایی با گلابتون و قیطان دوزی موجود بود.

شاپکین نیز از دیگر بالاپوش های دوره ی قاجار است، و در دسته ی لباس های رو قرار می گیرد، این لباس نیز یقه ندارد و در جلو باز است. این لباس با یک یا چند دکمه که کمی با یکدیگر فاصله دارند بسته می شود. شاپکین در زیر دکمه ها از چپ به راست روی هم می افتد و دنباله ی تخت دامن سمت چپ آن به دکمه هایی که در کمرگاه راست دوخته شده، متصل می گردد. قد این لباس به مرور زمان بسیار تغییر کرده است.

لباس زنان در دوره ی قاجار

از نقاشی های در دسترس از لباس های قدیمی بانوان ایرانی چنین بر می آید که شاپکین سابقاً بسیار بلند بوده و حتی به پاشنه ی پا نیز می رسیده است، اما بعدتر به مقتضای زمان کوتاه و کوتاه تر شد و سرانجام به نوعی نیم تنه مبدل گردید که به زحمت حتی زانو ها را می پوشاند. جنس این لباس فاخر از زربفت های بسیار گرانبهاست که با قلاب دوزی های فوق العاده زیبا و همچنین مروارید و الماس هایی که گاه به آن دوخته می شد جلوه ی خاصی پیدا می کرد.

قبا یا ردا یکی دیگر از بالاپوشهای دوران قاجار است که به شکل مشترک بین زنان و مردان استفاده می شد است. قبا بالاپوشی بلند است که آن را به عنوان روپوش بر روی آرخالق یا یل می پوشیدند. قباهای نفیس و درباری از پارچه ی ترمه تهیه می شد و پارچه ی منقوش قلمکار نیز به عنوان آستر درون آن به کار می رفت. قبا بالاپوشی جلو باز بود که گاهی به صورت چپ و راستی بسته می شد و یراق دوزی و تزئیناتی نیز پیرامون چاک و یقه و مچ داشت.

در قبا نیز مانند دیگر اقسام بالاپوش، غالباً دو پارچه متفاوت (حداقل در طرح و رنگ) برای پارچه ی رویی و آستری استفاده می شد که پارچه ی زیری از درزهای لباس نمایان شده و جلوه ی زیباییتری به لباس می داد.

برگرفته از کتاب: کلاه فرنگی روایتی از لباس ایرانی در گذاری از سنت به مدرنیته، نوشته آرزو اسکندری، کتابسرای میردشتی

مجموعه فرسنگی، تاریخ سحر کاربار

لباس زنان در دوره ی قاجار

پژوهش: صدیقه صمدی (مدیر موزه پوشاک سلطنتی | زمستان ۱۴۰۳)

بررسی نمونه های موجود در موزه پوشاک سلطنتی:

آرخالق ها:

در حال حاضر در موزه ی پوشاک سلطنتی چندین نمونه آرخالق موجود است که در این جا به معرفی آن ها می پردازیم.

آرخالق نمونه ی اول، آرخالقی قرمز رنگ از پارچه ی مخمل است با آستین هایی بلند و سنبوسه ای (آستینی با زائده ی سه گوش و مثلی در انتهای آن) در قسمت سنبوسه ای آستین دکمه های فلزی کوچکی وجود دارد و در قسمت روبروی آن بندینگ هایی که نقش جا دکمه را ایفا می کرده اند در آن دیده می شود. یقه ی لباس هفت است و در قسمت پهلوی دارای دو چاک کوچک می باشد و نوار تزئینی دور تا دور لباس را احاطه کرده است. داخل آرخالق با پارچه ی نخ ی گل دار آستر کشی شده است. در قسمت زیر بغل برش لوزی شکل (مرغک) خالی است که تردد هوا و آسان بودن حرکت دست ها را میسر می کرده است. کت کاملاً دست دوز است.

آرخالق نمونه ی دوم، آرخالقی با جنس پارچه قلمکار است که داخل آن با پارچه قلمکار دیگری با گل های درشت تر آستر کشی شده است. آستین آرخالق بلند و به شکل زنگوله است و در قسمت مچ از پارچه ی قلمکاری که در داخل آرخالق دیده می شود استفاده شده است. برش سر آستین همچنان صاف و مستطیلی شکل است، آرخالق

لباس زنان در دوره ی قاجار

پژوهش: صدیقه صمدی (مدیر موزه پوشاک سلطنتی | زمستان ۱۴۰۳)

کاملاً دست دوز است و در قسمت زنگوله ی آستین، دارای سه عدد قزن می باشد. همچنین دکمه های فلزی جهت بستن جلوی آرخالق موجود می باشند. دو عدد جیب نیز بر روی سینه ی لباس مشاهده می گردد.

آرخالق با آستین زنگوله ای شکل

آرخالق نمونه ی سوم: آرخالق بلند از پارچه مخمل سبز رنگ با آستین هایی کوتاه است، یقه آن هفت و در طرفین دارای دو جیب می باشد. دور تا دور آرخالق با نوارهای قیطان دوزی تزئین شده است و داخل آن با پارچه ی سرمه ای رنگی آستر کشی شده است که از داخل بر روی آستر در قسمت جلوی آرخالق گلدوزی های رنگینی دیده می شود. در قسمت زیر بغل برش لوزی شکل (مرغک) خالی است که تردد هوا و آسان بودن حرکت دست ها را میسر می کرده است. در اطراف لباس شکل چاک دیده می شود ولیکن چاک ها باز نشده و به شکل بسته باقی مانده اند.

لباس زنان در دوره ی قاجار

پژوهش: صدیقه صمدی (مدیر موزه پوشاک سلطنتی | زمستان ۱۴۰۳)

یل ها:

چندین نمونه یل در موزه ی پوشاک سلطنتی در بخش مربوط به نمایش آثار دوره ی قاجار در معرض نمایش می باشد. که در این جا به معرفی آن ها می پردازیم:

یل نمونه ی اول، یلی دو رنگ از پارچه ی مخمل است، رنگ قالب ارغوانی و در قسمت آستین از آرنج تا مچ دست سبز کمرنگ می باشد، در قسمت پهلوها چاک هایی با زائیده خاص منحنی شکل در طرفین لباس دیده می شود که گرداگرد آن با نوار و قیطان های تزئینی زینت بخشیده شده است. تمام لباس از داخل با پارچه نخي طرح چهارخانه آستر کشی شد و قد آستین ها بلند است و در قسمت زیر بغل برش لوزی شکل (مرغک) خالی است که تردد هوا و آسان بودن حرکت دست ها را میسر می کرده است. در قسمت سر شانه برش آستین به شکل مستطیل است که نمونه ای از برش الگوی ایرانی است. لباس کاملاً دست دوز است و از مشخصات آن معلوم است که متعلق به فردی با طبقه ی اجتماعی بالا بوده است.

یل نمونه ی دوم یلی آستین کوتاه با جنس پارچه ی مخمل ارغوانی رنگ با یقه ای به شکل هفت باز است، دور تا دور لباس با گلابتون طلایی رنگ تزئین شده است، لباس در دو طرف در قسمت پهلوها دارای چاک هایی با زائیده خاص منحنی شکل است که گرداگرد آن با نوار و گلابتون تزئین شده است. یل دارای آستر گلداز از پارچه ی نخي

لباس زنان در دوره ی قاجار

پژوهش: صدیقه صمدی (مدیر موزه پوشاک سلطنتی | زمستان ۱۴۰۳)

است و در قسمت زیر بغل، برش لوزی شکل (مرغک) خالی است که تردد هوا و آسان بودن حرکت دست ها را میسر می کرده است. یل کاملاً دست دوز است.

یل نمونه ی سوم، یلی آستین کوتاهی از پارچه ی فوتر لاجوردی رنگ است و به نظر قدمت معاصر دارد یقه ی یل به شکل هفت است و تزئیناتی با نخ ابریشمی رنگارنگ و نوارهای تزئینی در دور تا دور لباس دیده می شود. چاک هایی با زائیده خاص منحنی شکل در طرفین لباس دیده می شود که از مشخصه های اصلی یل می باشد. داخل یل با پارچه کتان راه راه با خطوط افقی آستر کشی شده است.

لباس زنان در دوره ی قاجار

پژوهش: صدیقه صمدی (مدیر موزه پوشاک سلطنتی | زمستان ۱۴۰۳)

یل نمونه ی چهارم: یلی مشکی رنگ از پارچه مخمل است. که در بیشتر قسمت‌ها دارای تزئینات سوزندوزی و یراق دوزی می باشد، آستین آن بلند و فرم آستین ساده است و در قسمت مج دارای تزئینات می باشد. یل بدون یقه و جلو باز است و فاقد هر گونه دکمه ای است. داخل یل با آستری از پارچه کتان آبی رنگ پوشانده شده است و در قسمت زیر بغل برش لوزی شکل (مرغک) خالی است که تردد هوا و آسان بودن حرکت دست ها را میسر می کرده است. چاک هایی با زائیده خاص منحنی شکل در طرفین لباس دیده می شود که از مشخصه های اصلی یل می باشد. این یل نیز کاملاً دست دوز است و برای دوخت آن از چرخ خیاطی استفاده نشده است.

مجموعه فراسنگی تاریخ سوادکوه

لباس زنان در دوره ی قاجار

پژوهش: صدیقه صمدی (مدیر موزه پوشاک سلطنتی | زمستان ۱۴۰۳)